

A család értéke – általános értékválság idején¹

(*A hit és a szeretet értéke*)

LENKOVICS BARNABÁS²

„A kereszténység Európában nyerte a maga történetileg leghatásosabb kulturális és intellektuális arculatát. Éppen ezért különös módon összefonódott Európával.”³

Vallásháborúk, politikai harcok, erőszakos mozgalmi törekvések gerjesztik a gyűlöletet, a félelmet, a rettegést, holott ezekkel tartósan nem lehet együtt élni. Mégiscsak Hobbes-nak volna igaza, „mindenki harca mindenki ellen” és az „ember embernek farkasa”? Ennyit érne több ezer év civilizációs fejlődése és eddig elért színvonala? Hol van ebben a jog, különösen az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok szerepe és felelőssége?

Kulcsszavak: család, érték, értékválság, kereszténység, alapvető szabadságok és az emberi jogok szerepe és felelőssége

The Value of the Family – During a General Crisis of Values
(*The Value of Faith and Love*)

Religious wars, political struggles, violent movements foment hatred, fear and terror, but these are not the things that people can live with for long. After all, was Hobbes right saying ‘all against all’ and ‘man against man’? Is that what thousands of years of civilisational progress and the standards achieved so far are worth? Where is the role and responsibility of law, in particular of the universally valid fundamental freedoms and human rights in all this?

Keywords: family, value, crisis of values, Christianity, fundamental freedoms, the role and responsibility of human rights

1 A TKP2021 – NKTA-51 számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021 – NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

2 Professor emeritus, Széchenyi Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar; magánjogász; volt ombudsman, volt alkotmánybíró, az AB volt elnöke.

3 RATZINGER 2021: 28.

Előre kell bocsátanom, hogy nem egy szűken értelmezett hagyományos jogtudományi dolgozat írására készülök. A szomszédunkban már megint brutális háború pusztít, fegyverekkel, gyűlölettel, erőszakkal, és rettegünk, hogy belesodródik a világ. Nincsenek szavaink, intézményeink és eszközeink a háborús pusztítás ellen, a békesség mellett. Talán azért, mert körülöttünk az egész világon nemcsak a materiális érdekek, de alapvető fogalmak, eszmei értékek, hiedelmek, hitek, eszmények, ideák, víziók értelmezése és terjesztése, érvényesítése körül is háborúk folynak, ezek is haraggal, gyűlölettel, verbális és virtuális háborúkkal, és ezek is gyakran valódi, gyilkos indulatba és háborúba fordulnak át. Vallásháborúk, politikai harcok, erőszakos mozgalmi törekvések gerjesztik a gyűlöletet, a félelmet, a rettegést, holott ezekkel tartósan nem lehet együtt élni. Mégiscsak Hobbes-nak volna igaza, „mindenki harca mindenki ellen” és az „ember embernek farkasa”? Ennyit érne több ezer év civilizációs fejlődése és eddig elért színvonala? Hol van ebben a jog, különösen az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok szerepe és felelőssége? Miért gyenge, miért nem képes megelőzni, elhárítani az erőszakot, megvédeni az embert az erőszaktól, ha kell, akár erőszakos önmagától is. Nem lett túlzottan elbizakodott a jog? Ha önmagában kevésnek és gyengének bizonyul, miért nem hív segítségül a jogon kívüli, a jogon túli nagyobb (természeti, isteni, erkölcsi) erőket? Mert büszke és hiú, miként maga a jogot alkotó és a jogban hívő ember is. Ez nem vall nagy bölcsességre. Pedig a bölcs ember a saját kárán tanul, az ostoba a más kárán sem. Néhány hasonló kérdéssel szeretnék írásomban foglalkozni, és ezzel egy újfajta, rendhagyó közös gondolkodást elindítani. Mert egy problémát nem lehet ugyanazzal a gondolkodásmóddal megoldani, mint amely magát a problémát előidézte.

Douglas Murray – *Európa furcsa haláláról* elmélkedő – sikerkönyvében olvastam nemrég:

„Bár elvesztettük a történetünket, még mindig itt vagyunk, és élünk a hitünk törmelékei között. A Párizson áthaladó tömegben kevesen vannak, akik a Notre-Dame-ba mennek imádkozni, de ettől még a katedrális áll. [Közbevetem: a katedrális most újjáépítik, mert leégett!] A westminsteri apátság és a Kölni dóm jelenléte még mindig meghatározó, s bár már nem zarándokhelyek, még mindig szimbolizálnak valamit; habár pontosan nem tudjuk már, hogy mit. [...] De természetesen a hit töredékei nemcsak fizikai szinten léteznek, hanem a morálban és a képzeletben is.”⁴

Jogászként azonnal felmerült bennem a kérdés: és a jogban léteznek-e még a hit töredékei? Az egzakt fogalmakat kedvelő művelt jogászhoz illő módon azonnal ellent is mondok magamnak: de hiszen még azt sem tudjuk, mi az a hit! Bölcs öregként pedig replikázom: miért, azt már tudjuk, hogy mi az a jog? Mindkettőnek sok könyvtárnyi irodalma van, de egzakt válasz egyik kérdésre sincs. Azt azonban tudjuk, mi közös bennük: mindkettő *jobbítani*, feljebb akarja *emelni az embert*, előbbre akarja segí-

4 MURRAY 2018: 210.

teni az *emberséges emberré válás* civilizációs fejlődési útján. Ez közös céljuk, ezért nem jó, ha a cél elérésében hátráltatják egymást, vagy ha egymással harcolnak ahelyett, hogy együttműködnének. Közös bennük az is, hogy a hit is, a jog is alapvető értékek, magatartási normák, rendezőelvek rendszere, csak a módszerük más: a hit normái az ember szívébe írva *belülről* próbálnak hatni (ösztönözni a jóra, visszatartani a rossztól), míg a jog inkább a *külső*, közhatalmi kényszerrel operál. Az erkölcsi törvény (a *jó erkölcs*) a jognak szilárd alapot és egyben keretet ad, amin belül *együtt hatnak*. Az alkotmányos *alapjogok* és az *emberi jogok* mai áradatában létezik-e még a keresztény hit és erkölcs értékrendje, vagy a jog (már megint) csak önmagában, a saját értékeiben hisz, miként az ateista nemzetiszocialista, vagy a kommunista jog is tette? Nálunk az ateista *kommunizmus* után, az *önző individualizmus* korában is, újra és újra, minden egyes emberben fel kell merüljön a kérdés: van-e nekem hitem, vannak-e alapvető értékeim, amelyek mentén – sorsomat a saját kezemben tartva – élem az életet? Társadalmi szinten ugyanez a kérdés: vannak-e még közös alapvető értékeink, rendező elveink, amelyek mentén társadalmunkat és államunkat berendezzük és működtetjük? Az egyetemes érvényű alapvető szabadságok és az emberi jogok, valamint ezek európai és uniós átiratai igényt tartanak erre a szerepre, sőt, a beléjük vetett hitre is, de mi motiválta ezeket az *egyetemes* normákat, történetileg mi van mögöttük? Magyarország Alaptörvényében, a Nemzeti Hitvallásban a kérdéseinkre közelebbi választ kapunk. (1. deklaráció): „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a *keresztény Európa* részévé tette.” (12. deklaráció): „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a *család és a nemzet*, összetartozásunk alapvető értékei a *hűség, a hit és a szeretet*.” Ezekkel – az általam *kiemelt értékekkel* – kapcsolatban rögtön újabb kérdések merülnek fel. Keresztény-e még Európa, szilárd-e még ez az alap? Van-e még hűség a házasságban, a családban, a nemzetben? Van-e még hitünk, hiszünk-e még egyáltalán valamiben, valakiben? Tudjuk-e még, mit jelent szeretni valakit, mire képes a szeretet ereje? Próbáljuk meg legalább érintőlegesen körüljárni a *kereszténység*, a *hit* és a *szeretet* fogalmait, válaszokat keresve a kérdéseinkre. *Alaptörvényünk* a nevével is kifejezi, hogy személyes életünk és közösségi (családi, társadalmi) együttélésünk *alapja* kíván lenni. Csak szilárd alapokra lehet erős falakat felhúzni, csak a szilárd alapok és falak bírják el a tetőt a fejünk felett. Az ilyen ház megvéd az esőtől, a vihartól, akár az orkán erejű szélőtől is, véd a hidegtől és a forróságtól, teli kamrája és pincéje biztonságot nyújt a nélkülözés idején. Ha megreped, megsüllyed az alap, reped a fal is, megrokskad a tető, beázik a ház, oda a biztonság. Ezért az alapokat jó karban kell tartani, épségét megóvni, hibáját kijavítani, gyenge pontjait még idejében megerősíteni. A személyes és közösségi értékalapok megerősítése az egyes alapvető értékek, összességében az értékrendszer védelme is. Az értékek védelme valójában az emberi élet, az emberséges élet védelme. Általános értékválság idején, különösen *értékirtás után* – miként tarvágás után az erdőben – a még ép gyökerekről „sarjerdőt” lehet és kell nevelni. Ugyanígy a ma még szilárd, a megerősített és a kijavított érték-alapokon újra lehet és kell építeni az életünk és közösségi együttélésünk házát (a ha-

zát, a nemzetet) is, egyúttal korszerűsítve azt, hogy megfeleljen a mai generáció, sőt a jövő generációk igényeinek is, élhető életet és fenntartható társadalmat biztosítva számukra. Ezt célozza Alaptörvényünk értékrendje, a kereszténység, a hit és a szeretet értéke.

Istenbe vetett hit, hűség és szeretet nélkül lehet élni, más élőlényekhez hasonlóan lehet biológiai értelemben vegetálni, de az nem emberhez méltó élet. Az emberi méltóság mércéjével mérhető élethez az is kell, hogy legyen az embernek hite, legyen Istene, akinek képmását viseli, akihez méri magát, akihez méltónak akar bizonyulni. Legyen, aki mértéket szab az életének, különösen, ha maga az ember nem képes a *mértékletesség erényét (temperantia)* gyakorolni. De ha nincs is hite az embernek, vagy túl gyenge a hite, akkor is jó, ha van Istene, ártani nem fog neki, viszont erőforrás lehet a számára, értelmet, értékeket és méltóságot adhat az életének. A humánológusok nagy része egyetért abban, hogy „a vallásos hitre való képességnek fontos evolúciós szerepe lehetett a közösségek kialakulásában,” az ember emberré válásában.

„Az ember motivációit, örömezését befolyásoló agyi ingerületátvivő anyagok egy csoportját szabályozó gének között találtak egyet, a VMA2 gént, amelynek egy bizonyos változata sokkal gyakrabban fordul elő a spirituálisok esetében, mint a spiritualitásra kevésbé hajlamosak csoportjában. A sajtó az eredményeket fel is kapta, és elkezdtek az *Isten génről* beszélni. [...] természetesen szó sincsen arról, hogy ez a gén Isten létéről vagy nemlétéről szolgáltatna bármiféle utalást. Ez csupán azt mondja, hogy vannak olyan emberek, akik *genetikai okok* miatt fogékonyak arra az elgondolásra, hogy van valami fölöttük lévő, őket meghaladó transzcendens világ.”

Az ember – konstrukciós készségének köszönhetően – „a spiritualitásból vallást épít”. És hogyan viszonyul ehhez a többi ember? „Természetesen, amikor egy vallási közösség kialakul szabályokkal, ideákkal, saját kultúrával, akkor azokat az embereket, akik kevésbé hajlamosak a spiritualitásra, szintén magával ragadja a kultúra, és kialakul a megformált, szociális technológiákkal operáló vallás.”⁵ A világ legismertebb genetikusa, Francis S. Collins, az emberi genom feltérképezője hasonlóan vélekedik.

„Mind a tudományos, mind a spirituális világkép sokat adhat az embernek. Különböző, de egymást kiegészítő válaszokat kínálnak a világ legfontosabb kérdéseire, és boldogan megférnek egymás mellett egy 21. századi, intellektuálisan érdeklődő ember elméjében. [...] a tudomány önmagában nem képes megválaszolni az összes fontos kérdést. Albert Einstein is jól látta a tisztán naturalisztikus világkép elégtelenségét. Óvatosan megvalogatva a szavait úgy fogalmazott: *A tudomány vallás nélkül béna, a vallás tudomány nélkül vak.*”⁶

5 CSÁNYI 2018: 137–139.

6 COLLINS 2018: 246–247.

„Igenis megteremthető a tudomány és a hit közötti harmónia. [...] a tudomány Isten tiszteletének egyik formája lehet. A hívőknek ott kellene állniuk az élvonalban azok között, akik az új tudást kutatják. Isten nem fenyegeti a tudományt, sokkal inkább gazdagítja. És biztosan állíthatom, hogy a tudomány sem fenyegeti Istent. [...] küzdjünk együtt azért, hogy visszaszerezhessük a biztos alapot, amelyre az összes nagy igazság intellektuálisan és spirituálisan kielégítő szintézisét építhetjük.”⁷

A humánétológus és az orvos-genetikus véleményét most vetítsük rá az állam- és jogtudományra, ami annál inkább indokolt, mert a jogászok hajlamosak a *társadalmi mérnökösödésre*, azt képzelve magukról, hogy ők a társadalom mérnökei, az állami és a társadalmi (emberek közötti) életviszonyok kiváló konstruktőrei. Holott se tökéletes államot, se tökéletes társadalmat, se tökéletes jogot nem konstruált még közülük senki. Miért is? Mert maga a konstruktőr és az államot és a társadalmat alkotó emberek is tökéletlenek. Vallási parancs előírhatja, hogy „*legyetek tökéletesek, miként a ti Atyátok tökéletes*”, vagy hogy „*legyetek feddhetetlenek, hogy megállhassatok az Úr ítélőszéke előtt*”, de ezek csupán *törekvésre* köteleznek, mint a *törekedjetek a jóra* általános erkölcsi parancsa. A magyarázat az, hogy az erkölcsi törvény szigora és az előre látható törvényszegést megbocsátó szeretet egyaránt Isten útjára terelik az embert. Ami az ember fölött van (a hit és a szeretet), az önmaga fölé emeli, Istenhez közelíti az embert, ami alatta van (a „ragadozó” gonoszság és az erőszak), az lejjebb taszítja. Ha lejtős úton járunk, azon könnyebb lefelé csúszni, mint felfelé kapaszkodni. A hit és a szeretet útja egyenes és felfelé vezet. Ahogy egy zarándokének mondja: „Az Isten útja biztos út / Csak őrá bízom éltem / Szent ígéje tiszta kút / Mely üdit s táplál engem.” (Evangélikus Énekeskönyv, 352.)

Ahogy a letelepedett és a mezőgazdálkodásra áttért ember elkezdte *nemesíteni* az általa termelt növényeket és a tenyésztett állatokat, ugyanúgy elkezdte erkölcsileg nemesíteni, *jobbítani önmagát* is. Ehhez volt szüksége Istenre és az isteni törvényekre, arra, hogy ezek a szívébe íródjanak és belülről hassanak: késztessek az erkölcsi jóra és visszatartsák az erkölcsi rossztól. Ezért mondhatta Kant, a filozófus, hogy két dolog tölti el tisztelettel és csodálattal: „a csillagos ég felettem, és az erkölcsi törvény bennem”. Már az ősközösségi ember megpróbált és az ember azóta is próbálkozik külsőleg és belsőleg is tisztábbnak és értékesebbnek lenni: másokkal jót cselekedni, hála-jukat kivívni, sokakban hálaérzetet kelteni – mások számára áldássá lenni. Mert minden ember annyit ér, amennyit másoknak használ, amennyi a másoktól feléje sugárzó hálaérzések összessége. Mindebben hinni és reménykedni kell, mindezért imádkozni, mindehhez Isten erejét és segítségét kell kérni; erős lélekkel és tiszta szívvel, cselekvő szeretettel az ember *jó-emberségét növelni és erősíteni*. Hitnek és jognak ma sem más és ma sem könnyebb a feladata: az embert emberségesebb emberré, *jó emberré* nevelni, humanizálni és spiritualizálni. Képesé tenni szelektálni, választani tudni a jó

7 COLLINS 2018: 249 és 253.

és a rossz között; a mit szabad és a mit nem szabad között; hasznos és haszontalan, ártalmatlan és ártalmas között; jóakarát és rosszakarat között; gonoszság és szeretet között; önzetlenség és önzés (altruizmus és egoizmus) között; konstruktív és destruktív magatartás, építés és rombolás között; őszinteség és fondorlatos csúrés-csavarás között; igaz és hamis, igazság és hazugság között; nyertes-nyertes, nyertes-vesztes és vesztes-vesztes játszmák között; állatiasság és emberiség között; emberség és istenség között. Mindezt annak tudatában, amit Szent Ágoston ki is mondott: „Isten több feladatot adott nekünk, mint amennyit teljesíteni képesek vagyunk.” Legalábbis Isten nélkül, egyenként és esetenként a feladatok az erőnket meghaladják – de egymással összefogva, generációk szakadatlan során át, emberiségként, ma már globális kiterjedésben, közös feladatunk és programunk lehet. A lécet mindig egy kicsivel magasabbra kell tenni, hogy magasabbra jussunk, hogy önmagunk fölé emelkedjünk. Ez az emberré válás projektje, az igazi nagy kihívás, a legméltóbb emberi feladat, az emberi méltóság lényeges tartalma. Nem a Himalája legmagasabb csúcsaira, sokkal inkább az emberség és az emberiség csúcsaira kell a tömegeknek eljutnia. Mert a „Legnagyobb cél pedig, itt, e földi létben / *Ember* lenni mindég, minden körülményben”. (Arany János: Domokos napra) Hinnünk kell benne, hogy mindez – a hit erejével és Isten segítségével – lehetséges, és tenni is érte, hogy az álmunk valósággá váljon.

Közélsünk rá a hit után a most a szeretetre is! A *házasság* és az arra épülő *család* intézményének válsága – különösen azért, mert mindkettő *szeretetközösség* – immár bő fél évszázada számos tudományterület (demográfia, szociológia, jogtudomány, biológia, humánétológia, pszichológia stb.) kutatási témája. Az *embertudományi* és *társadalomtudományi* szakterületek sokszínűsége önmagában is jelzi, hogy általánosságban az ember és az emberi társadalom, a *hűség, a hit és a szeretet* mint alapvető (immár alkotmányos) értékek válságáról is szó van. Mivel az egyes emberek is és a társadalom is a maguk életét *alapvető értékek és rendezőelvek* mentén élnek és szervezik, ezek válsága az *általános értékválság* részének tekinthető. Az egyes tudományterületeken a kutatások a maguk sajátos fogalomrendszerébe zártan folynak, eltérő nézőpontokból közelítik meg a témát, és gyakran más-más következtetésre jutnak. Példaként elegendő az *egy férfi és egy nő* heteroszexuális, monogám házasságára és vele szemben az *azonos neműek* párkapcsolatára (házasságára), annak társadalmi túlértékelésére és jogi elismerésére utalni. A kérdést másként ítéli meg a biológus, a demográfus, az etológus, a szociológus, a pszichológus, de hogyan ítélje meg a jogász és a politikus? Egyesek ebben katasztrófaveszélyt, mások új evolúciós fejlődési lépcsőfokot látnak. Hasonlóan szögesen ellentétes értékelései léteznek a *genderideológiának*, a feminista és a szexuális identitásmozgalmak főbb követeléseinek. A hiedelmek, vélemények, tudományos nézetek sokfélesége, *diverzitása és pluralizmusa* nagy érték akkor, ha széles körű vitával, *diskurzussal* párosulva elősegíti a választást, a demokratikus többségi döntést, a helyes irányok és utak megtalálását, a fenntartható emberkép és társadalomkép kialakítását, ezek közös rendezőelveinek és intézményeinek a kiépítését. A szögesen ellentétes, egymást kioltó értékelések azonban egymást keresztbe verő, ellentétes értékrendeken alapulnak, ami az általánosan elfogadott

társadalmi rendezőelvek hiányához vezet, vagy értékzavart, értékkáoszt okoz. Ebben a káoszban fix tájékozódási pontok, „világítótoronyok” hiányában se az egyes ember, se a társadalom nem tud eligazodni, nem talál járható utat, elvétí a helyes irányt: további válságokba sodródik és zátonyra fut. De az talán még nagyobb veszély, ha egy tudományos nézet ideológiává növeli önmagát, majd saját dogmáiba merevedve egyeduralomra, önkényuralomra tör. Ismerjük ezt az úgynevezett tudományos szocializmus totális diktatúrájának időszakából. Jó volna tudni, vajon mi ezeknek – az értékek káoszában vagy egy érték zsarnokságának, ha nem is az egyetlen, de – a legfőbb oka? Az általános értékválság mint okozat kezelését ugyanis a legfőbb ok (és más okok) ismerete nagymértékben megkönnyítené. Sokan ilyen, legfőbb oknak tekintik a *szekularizáció* 17. századtól máig tartó folyamatát, az állam és az egyházak szétválasztását, a keresztény hit és értékrend negligálását, az állam és a jog „elvilágiasítását”. Sőt, a szekularizáció folyamányaként külön okként említhetjük a *deszakralizációt*, az eddig szentségnek és szentnek tekintett dolgok és társadalmi intézmények „szentségteleltetését”. Ezek politikai gyökerei Nyugat-Európába, a felvilágosodás korába nyúlnak vissza, az egyházi javak állami tulajdonba vétele, a szerzetesrendek feloszlata – „keleti” erőszakot alkalmazva – már akkor és ott elkezdődött. A 20. században kiderült, hogy az ateista államok és eszméik hatalmas pusztításokra képesek, mások, sőt akár önmaguk elpusztítására, korábbi hagyományos, keresztény értékrendjük eltörlésére is.⁸ „A múltat végképp eltörölni” – ilyen eszmék és harcias mozgalmak ma is születnek és szerveződnek. Európa belefáradt ebbe, kimerült, kiégett, lelke súlyosan sérült, ami nem csoda, hiszen ahol „Isten halott”, ott minden ideológia is eleve „halva született”, de halált terjeszt, pusztít, a „halál kultúráját” építeni azért képes. „Az értelem és a racionalizmus ahhoz vezetett, hogy az emberek végül a legirracionalisabb dolgokra lettek képesek. Csak újabb eszközzé váltak annak érdekében, hogy egyes emberek képesek legyenek mások felett uralkodni.”⁹ Az *istentelen* ember *embertelen* emberré, *szeretetlen*é vált, és félt, hogy ez a 21. században is folytatódik, netán súlyosbodik vagy ismétlődik. Érdemes tehát ezen a jelenségen is – mint az általános értékválság egyik lehetséges, de talán a fő okán – alaposan elgondolkozni, a kereszténységet, a hitet, a szeretetet és mindezekkel együtt az ember lelkét megmenteni.

„Európában található a világon a legnagyobb arányú szekuláris populáció és ez az egyetlen olyan kontinens, ahol fogy a népesség. Úgy látszik, hogy a szekularizáció és a materialista szemlélet térnyerése vészesen leértékelte a családokat és olyannyira visszavetette a termékenységet, hogy az európai társadalmak nettó népességvesztése aggasztó mértékűvé vált.”¹⁰

Hatalmas paradoxon ez itt nálunk, a kereszténynek is nevezett európai civilizációban, ahol a házasság „szentség”, a gyermek pedig „áldás” volt közel két évezreden

8 BOLBERITZ 2014: 58–62.

9 MURRAY 2018: 217.

10 GALLAI 2019: 16.

át. Mintha a 20. század közepére – a két „embertelen” világháború következtében – Európa lelke meg is halt volna, mintha Európa hitetlenné és lelketlenné, szentségtelenné és elátkozottá vált volna. Ezért mondhatta Robert Schuman, Európa atyja már 1953-ban, amit mondhatna ma is:

„Minden európai állam a keresztény civilizáció által formálódott azzá, ami. Pontosán ezt az európai lelket kell feltámasztani. [...] Ahhoz, hogy megszabaduljunk a gyűlölettől, a félelemtől, és hogy az oly régóta tartó megosztottság után újra megtanuljuk a keresztény testvériséget, mostantól kezdve a kiengesztelődött, egységes és erős Európa gondolatának kell a fiatal, az emberiséget szolgálni szándékozó fiatal generációk jelszavának lennie.”¹¹

Robert Schuman személyére és erre a gondolatára is vonatkozik Joseph Ratzinger (még mint bíboros) gondolata: „Azokra alapozva, akik látnak, ahogyan lassan haladunk előre Isten felé, egyre inkább fölébred létünk mélyén Istennek az az eltemetett emlékezete, mely bele van írva minden ember szívébe. Az Istennel megélt családiasság visszaadja nekünk a látást: és ha élünk vele, tanúskodik Isten igazságáról.”¹² Ez az igazság pedig nem más, mint a *felebaráti szeretet*, mert mit is akar tőlünk valójában Isten: „Hogy szerető emberek legyünk, akkor leszünk ugyanis az Ő képmásai.” Akkor lesz valódi emberi méltóságunk. „Azt gondolom, valójában ez a történelem igazi drámája, hogy a szemben álló sokféle front erre az egyetlen formulára vezethető vissza: *igen* vagy *nem* a szeretetre.”¹³ A *testvériség* és a *felebaráti szeretet* kérdése tehát európai civilizációs kérdés, sőt, globális világunkban ma már az egész emberi civilizáció kérdése is. A *testvériség* eredetileg az európai polgárosodás hármasságának harmadik tagja volt, de – valószínűleg mint „vallási” kategória és ilyenként mint az egyházak ügye – a szabadsághoz és az egyenlőséghez képest háttérbe szorult. Nélküle viszont se a liberális szabadságesszme, se a kommunista egyenlőségesszme *nem testvéri szellemben, nem a felebaráti szeretet* jegyében valósult meg, sőt! A nagy eszmék megvalósulásának útját – a hit, a vallás és az egyházak mellőzésével – a gyűlölet, a bosszú, véres forradalmak és polgárháborúk szegélyezték. E történelmi tapasztalat ellenére az *egységes Európa eszme megvalósításához*, az Európai Unió alapító szerződésében se a keresztény múltra és értékrendre való utalást, se a testvériség, se a szeretet szavakat nem találtam. A *szekularizáció* jegyében a testvériség helyett gyakran a *szolidaritás* szerepel, amit aztán az Európai Unió Alapjogi Chartája egyértelműsít: „Szellemi és erkölcsi öröksége tudatában az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul.” Ehhez azonban tudnunk és hangsúlyoznunk kell, hogy: „A kereszténység felebaráti szeretetnek hívja a szolidaritást.”¹⁴ A szolidaritás eleve minimum egy másik embert (például

11 LEJEUNE 2015: 249.

12 RATZINGER 2021: 93.

13 RATZINGER 2022: 311.

14 ZLINSZKY 2007: 20.

házastársat), még inkább kisebb és nagyobb közösségeket (családot, lokális közösséget, nemzetet, egyházat) feltételez; nem individuális kategória. Az Alapjogi Charta szerint viszont az Unió „Tevékenységei középpontjába az egyént állítja”. Az egyének túlnyomó többsége azonban alapvetően *önző*, azaz tette a magántulajdon, majd a versenygazdaság, a „szabad” piac, az emberek feletti, „egypólusú világalomra” törő, immár globális kapitalizmus. Még szerencse, hogy az Európai Unió csatlakozott az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez (Róma, 1950), amely viszont „figyelembe vette az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amelyet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése 1948. december 10-én meghirdetett”. Ez pedig már preambulumban „az emberiség családjáról” szól, és 1. cikke 2. mondatában kijelenti: „Az emberek, ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben *testvéri szellemben* kell hogy viseltessenek!” A család legfőbb értéke az, hogy egymással szolidáris *szeretetközösség*, a „testvéri szellem” pedig valójában *testvéri szeretet*. A családokból, azaz a szolidáris szeretetközösségekből épül fel a *szolidáris társadalom*, a társadalmi szolidaritás, és annak nagy intézményrendszerei: a népoktatásból a közoktatási rendszer, a közegészségügyi ellátórendszer, a nyugdíjrendszer, a szociális ellátórendszer. A szolidáris családok és a szolidáris társadalom tagjaitól remélhető, hogy testvéri szellemben (testvéri szeretettel) viseltetnek egymás iránt. Az ilyen családokból és az ilyen emberekből álló társadalmaktól remélhetjük, hogy: „kiáradjon a szeretet, hogy megmutatkozzék felebarátunk iránt, hogy az egész emberi civilizációt a *szeretet civilizációjává* formálja át.”¹⁵ Ebben az átformálásban éppen a keresztény Európának élen kell járnia és a globális világ számára példát kell mutatnia, hiszen a Tízparancsolatban a második legfőbb parancsolat a felebaráti szeretet (az unió nyelvén a szolidaritás) parancsa, amely azonban elválaszthatatlan az elsőtől, az ember egyetlen Ura, az Isten szeretetétől. Ennek magja és garanciája is a családi szeretetközösség, „a család alapvető része annak, amit VI. Pál pápa a szeretet civilizációjának nevezett. [...] a család a szeretet civilizációjának szíve és középpontja”. A civilizáció pedig végső fokon nem más, mint „a világ humanizálása”¹⁶ A globalizáció korában ez nem más, mint egy sajátos globális szolidaritási intézményrendszer kiépítése, illetőleg az ENSZ ilyen funkciókat is ellátó szakosított intézményrendszerének a bővítése. Ezt szolgálhatná egy *quasi világkormány* és egy ehhez a funkcióhoz kötött *redisztributív pénzügyi világrendszer*, nem pedig a globális tőkét és annak profitszerzését, a kevés szupergazdag világcég és tulajdonosaik érdekeit.

A mondottak jól illusztrálják, mekkora és mennyire más érték a hit és annak emberek közti viszonyokban a legfőbb parancsa, a felebaráti szeretet. A hitetlen, az elistentelenedő ember – legyen bármilyen gazdag, és legyen bármekkora hatalma – elembertelenedik, lelketlenné válik, képtelen lesz egy másik embert szeretni, de mástól szeretetet elfogadni is (mert az hálára, viszonszeretetre kötelezné), ugyanakkor embertelen tettekre lesz képes. Ha ezt a hatalmas értéket – az Isten és a felebarát szeretetét, a két legfőbb (vallási és erkölcsi) parancsolatot – az emberek megtagadják, vagy csak mellőzik mint társadalmi rendezőelvet, akkor megtagadják vagy

15 VEREB 2010: 174.

16 VEREB 2010: 194–195.

mellőzik a belőle kikövetkeztethető, kiolvasható, kiértelmezhető további vallási és erkölcsi értékek sokaságát, a keresztény értékek rendszerét is, a társadalom is *elszentéltelenedik*. Koherens értékrendszer hiányában alakul ki az általános értékválság és értékhiány, a régi értékek megtagadása, lejáratása, gyengítése, és helyükön az új, rosszhiszemű emberek által konstruált, az emberre és a társadalomra veszélyes „értékek” özönének zűrzavara. És akkor az emberi társadalom alapjai rendülnek meg. „Ilyen körülmények között eluralkodik a káosz. [...] Az a sorsunk, hogy renddé alakítsuk a káoszt. [...] azzal, hogy létrehozzuk mindazt, ami – most és a múltban is – egyértelmű és tisztán érthető, csak magunkat védjük.”¹⁷

A kereszténység hivatása az emberré válás soha véget nem érő folyamatában: a szeretni képes és szerethető ember, a *jó ember* kialakítása és formálása (állandó jobbítása), a *jó Isten* képmására és hasonlatosságára. Ebben az értelemben tehát a *jó ember* az *emberi méltóság* tartalma. Legalábbis amióta „evett a tudás fájáról”, azaz tud különbséget tenni *jó és rossz* között, és szabad akaratát arra használhatja, hogy a *jót válassza*. Vagyis a kereszténység nem a „sötét középkor” rekvizituma, nem a tudatlan nép ópiuma. A 20. század inkább volt lelki értelemben „sötét kor”, a fasizmus és a kommunizmus inkább volt ópium. Európában a kereszténység

„alakította ki a jó fejedelem, a jó hűbérúr, a jó lovag, a jó polgár, a jó földművelő ember ideáljait. [...] hogy mindegyik adjon is valamit, és kapjon is valamit, s hogy a legalacsonyabb rendűek számára is az emberi önbecsülésnek valamilyen formája létezzék. [...] Ez a világkép nemcsak igazolta a fennálló hatalmi különbségeket és a társadalmi lehetőségek kiáltó ellentéteit, hanem ugyanakkor kritikát és – távoli szóval élve – forradalmi kritikát is lehetővé tett ezekkel a hatalmakkal szemben.”¹⁸

A keresztény értékrend a testvériség és a felebaráti szeretet értékrendjéhez már átvethetett és át is vett két emberi ideálképet a megelőző európai kultúrából: az *erényes ember* ideálképét a görög filozófiából, és a *bonus et diligens pater familias* ideálképét a római magánjogból. A jó és gondos családapa megfelelője lett a magyar magánjogban a *jó gazda*, akit Szladits Károly *rendes embernek* és *derék embernek* is nevezett.¹⁹ Ez a három emberkép (ideál), az erényes ember, a jó és gondos családapa és a jó ember (Isten képmása) összefonódott az európai társadalomfejlődés során, és még ma is aktuális mindhárom. A görög filozófia, a római jog és a keresztény erkölcs az Európai Unió tartópillérei. „Jó volna ezt mint történeti tény az eddiginél komolyabban venni, és a gyakorlatban hasznosítani, érvényesíteni is.”²⁰

Az értékörzés, értékmentés, az értékek rehabilitációja azért is nagyon fontos, mert hiányuk nem csupán rendetlenséget, káoszt okoz, de – egyetértve Murray-vel – akár

17 PETERSON 2021: 131 és 259.

18 BIBÓ 1986: 31–32.

19 SZLADITS 1941: 365.

20 LENKOVICS 2022: 238.

Európa furcsa halálához is vezethet. Régi hitét kidobta, helyettük új, embert megváltónak gondolt eszmékkel kísérletezett,

„amelyek aztán totalitárius politikai eszmékké alakultak. [...] A fasiszta álmom, csakúgy, mint unokatestvére, a kommunizmus, a kor komoly problémáira akart választ adni. [...] S most már nemcsak ezektől az ideológiáktól könnyebb félni, hanem bármilyen ideológiától. [...] A lényeg, hogy mindent megkérdőjelezzünk, és soha ne jussunk el sehová; az eszmék elpusztítása talán éppen amiatt valósul meg, hogy félnünk attól, ahová vezethetnek”.²¹

A „tébolyult” eszmék a 20. században egész társadalmakat tébolyítottak meg, világháborúkhöz, véres forradalmakhoz, polgárháborúkhöz, regionális háborúkhöz vezettek, amelyekben „az ember úgy elaljasult, hogy önként, kéjjel ölt, nemcsak parancsra” (Radnóti Miklós: Töredék). Az ember kivetkőzött önmagából, azaz „jó emberségéből”, civilizáltságából, mélyen az addig elért *emberiesség* szintje alá süllyedt. Ezek visszaállítására, megőrzésére, terjesztésére lett volna az emberi jogok (1948) hivatása, a jog uralmának és a jogállamnak a védelme alatt.

„Az emberi jogok háború utáni kultúrája úgy tesz (illetve rajongói tesznek úgy), mintha maga is vallás lenne, s mint ilyen, a keresztény tudat szekularizált verzióját vezetné be. Ám ez egy olyan vallás, ami soha nem biztos magában, hiszen nincsenek meg a biztos pontjai. A nyelv árulkodó. Ahogy az emberi jogok nyelvezete egyre grandiózusabbá vált, s egyre inkább önáltatóvá, úgy vált egyre inkább világossá, hogy ez a rendszer nem képes betölteni eredeti feladatát.”²²

Legalábbis a saját erejéből nem, a jogerő kevés hozzá. Ráadásul azóta – részben éppen az emberi jogokra hivatkozva, de azokkal visszaélve – új tébolyult eszmék is születtek, amelyek iránt most is tébolyult, „meghekkelt agyú” tömegemberek lelkesednek: genderideológia, LMBTQ-mozgalom, BLM-mozgalom, woke-culture, cancel-kultúra, harcok feminizmus, politikai korrektség. Ismét „a tömegek megtébolyodása közepette élünk”,²³ és gondolni sem merünk rá, hogy mindez hova vezethet. Ma is lehetséges, hogy a tébolyult tömegben egyesek Pilátustól Jézus szabadon bocsátását kérik, de a téboly folytán a tömeg hangján újra és újra a „*Feszítsd meg!*” hangzik. Az új eszmék közös jellemzője is ugyanaz: semmi közük Istenhez, se a felebaráti szeretet-höz, a testvériséget pedig kieresztették *egyformaságként*, valójában *önző* individuumokból álló tömegemberek egyformaságaként értelmezik. Az ilyen emberek nem képesek közösségeket alkotni, sőt atomjaira bontják a létező közösségeket, a családot, a nemzetet, a nemzetállamot, a társadalmat. Ezért a kárveszélyért „cserébe” követelnek maguknak szolidaritást és támogatást. Aki egyéni szabadságát nem a *közösségben*

21 MURRAY 2018: 214–221.

22 MURRAY 2018: 211.

23 MURRAY 2020: 7.

és a közösségért, a családért, a nemzetéért, a társadalomért való szabadságként, sőt ellenkezőleg, a közösségtől, a családtól, a társadalomtól való szabadságként értelmezi és gyakorolja, az hatalmas pusztításra, (érték)rombolásra képes maga körül. A szeretet nem ilyen, a szeretet tiszteli a másik ember méltóságát, személyiségét, a másik ember javát szolgálja, megőrzi annak egyéniségét, ugyanakkor az egymást szerető emberekből épít közösségeket, emberi társadalmat is.

Az ember – minden ellenkező híresztelés és célkitűzés ellenére – közösségi lény. Akár ha ő maga fordul szembe a közösségével, ha elkülönül, akár ha a közössége kitesztíja, kiközösíti magából (közösségellenes magatartása miatt), nagy veszélybe kerül. Az elkülönültség szorongást kelt, félelmet ébreszt, szégyenkezést és büntudatot is kivált. „Az embernek tehát az a legmélyebb szüksége, hogy legyőzze elkülönültségét, hogy kiszabaduljon magánya börtönéből.”²⁴ Az emberként létezés alapvető lélektani (lelki) kérdése tehát a választás *elkülönültség* vagy egy másik személlyel, egy közösséggel való *egybeolvadás* között.

„A teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a szeretetben. Az interperszonális egybeolvadásnak ez a vágya a legerősebb törekvés az emberben. Ez a legalapvetőbb szenvedély, ez az erő tartja össze az emberi fajt, a törzset, a családot, a társadalmat. Ha megvalósítása kudarcot vall, az tébolyt vagy pusztítást jelent – önpusztítást vagy mások elpusztítását. Szeretet nélkül az emberiség nem létezhet egy napig sem.”²⁵

„Az érett szeretet olyan egyesülés, amelynek során az ember megőrzi integritását, egyéniségét. A szeretet tevékeny erő az emberben; olyan erő, amely áttöri az embert embertársaitól elválasztó falat, amely egyesíti őt másokkal; a szeretet legyőzeti vele az elszigeteltség és elkülönültség érzését, de lehetővé teszi, hogy azonos maradjon önmagával, megőrizze integritását. A szeretetben megvalósul az a paradoxon, hogy két élőlény eggyé válik, és mégis megmarad kettőnek.”²⁶

„Egyik a másikat repülni hagyja, de ha zuhan, fél szárnyát kölcsönadja” (Szabó Éva: *Szerelem*). Az emberben – hívőben és nem hívőben – a szeretetvágy ősi és közösségi eredetű, természetes szükséglet, több millió éves természeti (biológiai, genetikai) adottság, bevésődés. Bibliai átiratban: isteni erő. A „szerezd felebarátodat” parancsolatban „kivételes tömörséggel jut kifejezésre a *kölcsönösség elve*, vagyis hogy mindenki úgy bánjon a másikkal, ahogy szeretné, ha vele bánnának.”²⁷ A világ minden részén, minden világvallásban és nem vallásos erkölcsi rendszerben megtaláljuk ezt az *arany szabályt*, amely ezáltal egyetemes érvényű. Ahogyan annak

24 FROMM 1991: 17–18.

25 FROMM 1991: 29.

26 FROMM 1991: 32.

27 MICHEL-SCHAIK 2019: 155.

tekinti magát a szeretet vallása, az európai kereszténység, és a katolikus egyház is, különösen, ha a felebaráti szeretetet is egyetemes érvényűnek tekintjük.

„A legsarkalatosabb szeretetfajta, amely a szeretet összes típusainak alapjául szolgál, a felebaráti szeretet. Ezen a bármely emberi lény iránti felelősségérzetet, gondoskodást, tiszteletet, ismeretet értem, a kívánságot, hogy az életét segítsük. Erről a szeretetfajtáról beszél a Biblia, mikor azt mondja: Szeresd felebarátodat. A felebaráti szeretet minden emberi lény szeretete; az a jellegzetessége, hogy senki sincsen kirekesztve belőle. Ha kifejlődött bennem a szeretet képessége, akkor nem tudom nem szeretni a felebarátaimat. A felebaráti szeretetben megvalósul a minden emberrel való egyesülés, az emberi szolidaritás, az emberi eggyé válás élménye. A felebaráti szeretet azon az élményen alapul, hogy mindnyájan egyek vagyunk.”²⁸

A szeretethez való jog tehát egy igazi, sőt *az igazi emberi jog*, személyiségformáló és társadalomszervező, mondhatni ember feletti erő. Nem üres, kigondolt absztrakció, hanem az életviszonyokból merített, sok évezredes tapasztalati tudáson alapuló közösségi érték, a szeretetgesztusok hasznosságából és hatékonyságából *általánosított eszme*. Olyan belső hajtóerő, amelyet külső támogatással, a jog erejével is lehetne ösztönözni és fokozni. Mivel a szeretet önmaga fölé képes emelni az embert, érthető és indokolt, hogy az ember a szeretetet *isten erőnek* ismeri el és ilyenként értékelve tiszteli. A szeretet útján az ember eljut Istenhez, és az Isten is eljut az emberhez. A szeretet aktív, konkrét cselekedetek formájában és elvont, absztrakt fogalomként, társadalmi rendező elvként egyaránt, oda-vissza működik, a szeretet *nyertes-nyertes játszma*.

A szeretet vallásának, Krisztus követőinek az Istene maga a szeretet: *Deus caritas est*. Ez a nemrég meghalt XVI. Benedek pápa első enciklikájának (2005) a címe. Eszerint, ha egy ország alkotmányában alapvető értékként, társadalmi rendezőelvként jelen van a szeretet, ott jelen van Isten is. Tekintsük át ezért ezt az enciklikát alaposabban. A keresztény hit és vallás lényegét kifejező címet a pápa János apostol első leveléből vette: „Az Isten szeretet, és aki megmarad a szeretetben, Istenben marad, és Isten őbenne marad.” (1Jn 4,16). Ezek a szavak „a keresztény *istenképet* és a belőle következő *emberképet*, valamint az *ember útját* egyedülálló világossággal mondják ki. Ez annak ellenére igaz, hogy a *szeretet* szó a különböző nyelvekben, de még egy nyelven belül is sokféle jelentéssel használatos.

„Beszélünk hazaszeretetről, hivatásszeretetről, barátok közötti szeretetről, a munka szeretetéről, a szülők és gyerekek közötti szeretetről, a testvérek és rokonok közötti szeretetről, a felebaráti szeretetről és az Isten iránti szeretetről. E sokféle jelentés közül kiemelkedik a férfi és a nő egymás iránti szeretete, melyben

28 FROMM 1991: 64.

a test és a lélek összjátéka szétválaszthatatlan, és az embernek a boldogság ígértét adja. Ez az általánosan értett szeretet őstípusa, amely mellett minden egyéb szeretet elhalványul.”

Ennek a görögök az *erosz* nevet adták. A baráti szeretet a *philia*. A keresztényi szeretet az *agapé*. Ez szelídíti meg az előző kettőt, de különösen az *eroszt*, ha az nem felemeli, hanem letaszítja az embert. Ehhez a felemeléshez és tisztuláshoz az ószövetségi *Énekek éneke* ad gyakorlati eligazítást. Az embert felemelő és tiszta szerelem *véglegességet akar*, kettős értelemben: a kizárólagosság értelmében – „csak ez az egy ember” – és az „örökre” értelmében. Íme a férfi és nő *holtomiglan–holtodiglan monogám házasságának szentsége*. Ebben az *erosz* és az *agapé* „soha nem szakítható el egymástól”. Az *erosz* a főlemelő, vágyódó, egyre inkább a másik boldogságát akaró, arról gondoskodó, önmagát ajándékozó, a másikért élő szerelmi szeretet. Szimbolikus értelemben ugyanez a szeretet és erős vágyódás hatja át Isten és teremtménye, az ember, valamint Krisztus és az Ő Egyháza viszonyát is. Ezt a kölcsönös szeretetet „nevezhetjük *erosznak*, mely ugyanakkor teljesen *agapé*”, egyúttal *megbocsátó szeretet*, olyan egység, amelyet a szeretet teremt, „melyben mindketten – Isten és ember – önmaguk maradnak, s mégis teljesen egyek lesznek. Aki az Úrhoz tartozik, egy lélek lesz vele – mondja Szent Pál” (1Kor 6,17). Ugyanígy a férfi és a nő egységében válik az ember „egésszé”. „Ezért elhagyja a férfi atyját és anyját, és feleségéhez kapcsolódik, és ketten egy test lesznek.” (Ter 2,24). Ebből két fontos következtetés adódik. „Az első: az *erosz* lényegszerűen tartozik az emberhez. A második: az *erosz* a teremtésből eredően az embert a házasságra rendeli, egy olyan kapcsolatra, amelyhez hozzátartozik az egyetlenség és a véglegesség. A monoteista istenképnek megfelel a monogám házasság.”

Az *Újszövetség* igazi újdonsága azonban Krisztus személye, teljes *önátadása*, a keresztihalál áldozatának vállalása. „Testét és vérért adta tanítványainak, mint az új mannát.” A szentáldozás közössége, az *eucharisztia* a szentség misztikája: „kiemel önmagamból és magához, ugyanakkor a többi keresztténnyel egységbe von. *Egy test leszünk*, eggyé olvadt létező leszünk. Az istenszeretet és a felebaráti szeretet most valóban egyesül: a megtestesült Isten von mindnyájunkat önmagába.” Jézus azonosítja magát a szűkséget szenvedőkkel: az éhezőkkel, a szomjazókkal, az idegenekkel, a ruhátlanokkal, a betegekkel és a foglyokkal. „Amit egynek a legkisebb testvéreim közül tettetek, nekem tettétek” (Mt 25,40). Az istenszeretet és a felebaráti szeretet összeolvad. Krisztus az őt követőknek ilyen egyszerű feladatokat, de egyúttal életprogramot is adott: az éhezőnek enni adni; a szomjazónak inni adni; a jövevényt befogadni; a ruhátlanak ruhát adni; a beteget meglátogatni; a fogságot szenvedőhöz elmenni (Mt 25,35–36). Az önzés miatt mégis milyen nehéz mindezt a hétköznapi életünkben teljesíteni. Az élő Isten megismerése út a szeretet felé, a szeretetgesztusok teljesítése út az Isten felé. „Azokat az embertársaimat, akiket első látásra nem szívelhetek, vagy egyáltalán nem is ismerek, Isten kedvéért szeretem. Az Ő barátja az én barátom. A felszínen látható mögött meglátom, hogy belül a szeretet gesztusára vár – az oda-

fordulásra”. A szeretetnek aztán tovább kell adnia magát, a szeretet szeretet által növekszik, olyan közösséggé alakít, amely legyőzi elkülönüléseinket és eggyé tesz, hogy a végén „Isten legyen minden mindenben” (1Kor 15,28). Az Atya az Ő Fiában az egész emberiséget egyetlen családdá akarja formálni. „Az Egyház minden tevékenysége annak a szeretetnek a kifejeződése, mely az ember egyetemes javára törekszik.” Hozzáteszem, amiért az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is született: „Tekintettel arra, hogy az *emberiség családja minden egyes tagja* méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon.” Az egyetemes szeretetnek és az egyetemes jogoknak egy a célja: az ember jobbítása, az erőszak helyett a békesség. A *Deus caritas est* enciklika felvázolja ennek a *szeretetszolgálatnak* az intézményrendszerét is (szeretettől öregeknek, árva gyerekeknek, fogyatékkal élőknek, szeretetkórházak, iskolák, segélyszervezetek), ami nem csupán tehermentesíti – kisebb-nagyobb részben – az államot, de a *személyes odafordulás* képességével pozitív, emberséges példát is mutat a számára: az *aktív szeretet* hatóerejének meggyőző példáját. Ez a pont – vagy inkább széles sáv – az, ahol nem lehet az államot és az egyházat szétválasztani, ahol célszerű és észszerű együttműködésre vannak kötelezve. És nem csupán az ellátottság színvonalának emelése, de azon messze túlmenően az *emberek jósága* (az emberi jóság), a *jó állam* és a *jó társadalom* érdeke is ez.

A jó emberek emberségének, a családoknak a megmentése és a jó állam érdekében is – ahogyan Bibó István is ajánlotta – az *erőszakgesztusokat aktív szeretetgesztusokra kell cserélni*. „Az európai társadalomfejlődés értelmét” kutatva rájött, hogy ebben az „igazi erjesztő tényező” a kereszténység volt. A keresztények *Krisztus követői*, ezért mindenekelőtt az ő személyiségével foglalkozott. Rájött, hogy Krisztus „az élethez való közelségnek, az élet legegyszerűbb dolgai iránti megértésnek, az emberközeli gyöngédségnek olyan megnyilvánulásait tudta megvalósítani”, amelyek téren és időn kívül állnak. „Ezenfelül rendkívül jelentős, szinte elfelejthetetlen egyszerű gondolatai vannak a szelídség hatalmáról, a harag hiábavalóságáról, a haragnak, az élethalálharcnak, az ölésnek a belső rokonságáról és kártékonyságáról, és ezekről nemcsak mondatai vannak, hanem példagesztusai is.”

„Az ő gesztusai: aki megütött az egyik arcodon, fordítsd felé a másikat is, egyáltalán nem egy ügyefogyott embernek a gesztusai, ellenkezőleg, beletartoznak azok közé a lefegyverző gesztusok közé, amelyek előtt az értelmetlen agresszió egyszerűen rájön a saját értelmetlenségére.”

Jézus a szelídség erejével lett képes nagyobb dolgokra, mint amiket agresszióval el tudott volna érni.²⁹

29 BIBÓ 1986: 18–21.

„A keresztény válasz az erőszak, a félelem és a gyűlölködés görcsére az aktív szeretet központba helyezése, az aktív szeretet, mint minden emberi görcsöt feloldani képes, minden erőszakot megsemmisíteni képes, lefegyverezni képes erő szerepel Krisztus példázataiban és példagesztusaiban a leggyakrabban. [...] alapvető krisztusi előírások: Aki megdob kővel, dobd vissza kenyérrel; Aki kardot ránt, kard által vész el; minden erőszakos gesztussal szemben létezik egy aktív szeretetből fakadó erősebb szeretetgesztus, amelyik azt az erőszakgesztust lefegyverezni képes.”

Ez persze nem azt jelenti, hogy „bambán tűrjük el, ha megdobnak kővel, hanem azt, hogy találjuk meg azt a gesztust, amelyik a kővel dobálóban felkelti a saját cselekedete feletti szégyenkezést”. Ha nem tudjuk megtalálni, „akkor nem tehetünk mást, minthogy megvédelmezzük azokat, akik reánk vannak bízva, erőnk szerint és az adott esetben rosszabb megoldásként az erőszak eszközeivel”. Ez a *jogos védelmi* helyzetben, *ultima rációként, kivételesen* alkalmazott ellenerőszak esete. „Egy pusztító ellenséggel szemben jobb szembeállni, mint semmit sem csinálni vele. És egy elviselhetetlenül zsarnoki hatalommal szemben jobb fellázadni, mint semmit sem csinálni vele.”³⁰ Elviselhetetlen zsarnoki hatalom lehet a családban, az államban vagy egy külső elnyomásban is. A szeretetgesztusnak leginkább a családban, esetleg az iskolában lehet leginkább lefegyverző, nevelő ereje. A most is folyó háborúra utalva azonban általánosságban és egyetemes érvénnyel az is kimondható, hogy „a fegyverek szeretetét – végre valahára – a szeretet fegyverével kell felváltani”, ahogyan Krisztus tette, és ezzel a világot megváltotta. Azt a világot, amelyet még ma is *a hatalom szeretete* és nem *a szeretet hatalma ural*.

Van (ismert) már olyan szeretetgesztus is, amely a polgárait elnyomó állammal, vagy az államot elnyomó külső (például gyarmatosító) hatalommal szemben is alkalmazható. Mahátma Gandhi hindu vallású volt, de jól ismerte a krisztusi tanítást és a szeretet erejét is. Az erőszakgesztusokkal operáló külföldi elnyomó hatalommal szemben az „erőszakmentes ellenállás”, az „együtt nem működés” szeretetgesztusát alkalmazta – nem áldozatok nélkül – sikerrel. *A szeretet fegyverével* a világot győzte meg és állította maga és hazája mellé, és győzte le a sokkal erősebb gyarmattartó hatalmat. „Még soká fog tartani, míg a Szeretet törvénye alkalmazást nyerhet a nemzetközi ügyekben” – írta már 1919-ben, az első világháborút követően. „A világ lassan-lassan tudatára ébred annak, hogy a nemzetek vagy az emberek közt felmerülő konfliktusok megoldásában az erőszak csődöt mondott.” 1920-ban így folytatta:

„Szilárd meggyőződéselem, hogy a mai Európa nem Isten vagy a kereszténység szellemét testesíti meg, hanem a Sátánét. Európa manapság csak névleg keresztény. Valójában a Mammonnak hódol imádattal. Könnyebb egy tevének átbújnia a tű fokán, semmint egy gazdagnak a Mennyek Országába jutnia. Ezek valóban

30 BIBÓ 1986: 44–46.

Jézus szavai. Jézus úgynevezett követői anyagi birtokaikkal mértékelik erkölcsi haladásukat. [...] Európát a tudományoknak sokat dicsőített haladása egy araszszal sem juttatta előbbre. S a legutóbbi háború minden egyébnél világosabban bizonyította az Európán jelenleg uralkodó civilizáció sátáni voltát. A győzők az Igazságosság nevében minden erkölcsi törvényt megszegtek.”³¹

Magyarországnak Gandhi igazáról tapasztalati tudása van. Az erőszakmentességet pedig a világ végre megtanulhatná tőle:

„Az erőszak-nélküliség tehát alkalmazásában nem egyéb, mint jóakarát minden étellel szemben. Tiszta szeretet. Fölleltem a hinduk szentírásaiban, a Bibliában és a Koránban. Az erőszak-nélküliség a tökélynek egyik állapota. Jelenti a célt, amely felé az emberiség természettől fogva, bár talán öntudatlanul, halad. Az ember nem válik istenivé, ha eléri azt a fokozatot, hogy hibátlanság megtestesítője lesz. Talán csak akkor válik igazán emberré. [...] És ha világosabban mint valaha felismerem is, mily messze vagyok még a céltől, a tökéletes szeretet törvénye akkor is létem törvénye marad. És minden ballépésnek csak annál erősebben kell törekvésemet sarkallnia.”³²

Baktay Ervin írja a Gandhi-könyv előszavában: „Gandhi hitvallásának minden egyes pontja összhangban áll a Krisztusi törvénnyel. S ezért Gandhi nem egzotikus, távoli valaki, hanem mindnyájunké, az egész emberiségé – az egyetlen tiszta szándék, nyíltszemű útmutatás, biztató szózat és valóra váló bizonyosság sötét, khaotikus jelenünkben.”³³ Amit és amennyit tanult Gandhi Krisztustól, azt és annyit tanulhatna Európa is Gandhitól.

Összegzésképpen annyit biztosan megállapíthatunk, hogy a *szeretet törvénye* keresztény hitünk legfőbb törvénye, amely egyúttal természeti (biológiai és pszichológiai, testi és lelki) szükséglet, valláserkölcsi parancsolat. A szeretet törvénye időtől és tértől függetlenül *egyetemes érvényű*. A szeretet nem a hit, nem az egyház, nem a vallások, nem az Istenben hívő emberek kiváltsága, de nem is kizárólagos kötelezettsége. A szeretet törvénye a *családi élet és a társadalmi élet* legfőbb *erkölcsi törvénye és alapvető értéke* is, amely a szolidáris és redisztributív államot, a demokratikus és szociális *jogállamot is kötelezi*. Akkor is kötelezi, ha nincs az ember által alkotott jogba írva, tekintve hogy az ember szívébe van írva. Nem is lehet *imperatív és kogens* jogi norma, mivel nem lehet kikényszeríteni. A szeretet fogalmilag kizárja a kényszeret. Lehet azonban az Alaptörvény deklarált szándéka, együttélésünk alkotmányos értékkeretének része. Legszebb és legtartalmasabb összefoglalása Szent Pál apostol *szeretethimnusa*. XVI. Benedek pápa *Deus caritas est* enciklikájában csakis szimbolikus értelemben mondja:

31 GANDHI 1998: 57 és 100.

32 GANDHI 1998: 63–64.

33 GANDHI 1998: 19.

„E himnusznak Magna Chartának kell lennie mindenfajta egyházi szolgálat számára: benne össze van foglalva minden gondolat, melyet jelen írásomban a szeretetről kifejtettem. A gyakorlati cselekvés túlságosan kevés, ha nem válik benne érezhetővé az ember iránti szeretet, mely a Krisztussal való találkozásból táplálkozik. A másik ember szükségében és szenvedésében való személyes, bensős részvétel önmagam odaadásává válik: hogy az ajándék ne alázza meg a másikat, nemcsak valamit kell adnom magamból, hanem egész valómat kell odaadnom neki, mint személynek kell az odaadásban jelen lennem. Ez a helyes szolgálat a segítséget nyújtót aláztatossá teszi.”

A szeretet elemi és magasiskolája, gyakorlóterepe is a házasság és a család. A családról mint szeretetközösségről, férfi és nő szerelméről, a férj és feleség egymás iránti házastársi és a gyermekeik iránti szülői szeretetéről, az anyai és az apai szeretetről, a szülők iránti gyermeki szeretetről és tiszteletről, a hűségről és a bizalomról, az egysegről és összetartozásról, egymás kölcsönös támogatásáról, az önzetlenségről külön írásban kívánok szólni. A kereszténységről, a hitről és a szeretetről írt vázlatos gondolataim végén álljon itt a „szeretet Magna Chartája”, Szent Pál apostol szeretethimnusa, teljes terjedelmében:

„Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen énbennem, olyaná lettem, mint a zengő érc, vagy pengő cimbalom. És ha jövődőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, úgyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyükről, szeretet pedig nincsen énbennem, semmi vagyok. És ha vagyonomat mind felétem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen énbennem, semmi hasznom abból. A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rózza fel a gonoszt. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal; Mindent elfedez, mindent hiszen, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem fogy: de legyenek bár jövődömondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik. Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.”(1Kor. 13:1–8.)

Napjainkban, az egyre hitlenebb és reményvesztettebb Európában a legsúlyosabb kérdés: megmarad e három? Ha a hit megmaradna, vele maradna a remény is, hiszen: „A hit pedig a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés” (Zsid 11:1.). A hitelenség ezért is vonja maga után a reményvesztettség (*anómia*) érzését. Talán ha a harmadikat, a legnagyobbat, a szeretetet sikerül megvédeni, megőrizni és aktiválni, akkor megmarad a hit és a remény is. Szeretni és szeretve lenni, ez minden – hívő és hitetlen – ember, az emberi élet legnagyobb ajándéka. Azért, mert Isten ajándéka. Jézus önfeláldozó szeretete ennek a legnagyobb, ezért

is a legnehezebben követhető példája. De nem lehetetlen követni. Nem kell hozzá mindenkinek szentnek lenni, nem lehet mindenki „Teréz Anya”. Szeretni lehet kicsiben, aprónak tűnő gesztusokkal, szűk, családi, baráti, munkatársi, egyházi, lakóhelyi körökben, lehet „szeretetlenben élni”. Sok kicsi szeretet sokra megy, az egész életünket képes kitölteni. Türellemmel, irigység és harag nélkül mások javát szolgálni, mások számára áldássá lenni, belőlük hálaérzetet kiváltani, szeretettel a mi kis világunkat megváltani: ebben kell hinni, és ezt kell remélni. Ahogy Ady Endre írja *Karácsony* című versében: „Nem volna más vallás / Nem volna csak ennyi: / Imádni az Istent / És egymást szeretni. Karácsonyi rege / Ha valóra válna, / Igazi boldogság / Szállna a világra...” A „világot” Krisztus már megváltotta, nekünk elegendő elfogadni ezt a megváltó szeretetet, hinni és remélni ennek erejét. Kapaszkodni ebbe a szeretetbe, mint egy utolsó szalmaszálba: „a remény sohasem meghaló, ha minden utolsó szalmaszál ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!” (Nagy Gáspár: *Jegyzevén szalmaszállal*). Költészetünk, egész nemzeti kultúránk – ahogyan a történelmünk és államiságunk is – átítatódott a kereszténységgel, magában hordozza a hit és a szeretet alapvető értékeit. Kultúránk a *nemzeti identitásunk* döntő része, ami – a kereszténység, a hit és a szeretet Alaptörvénybe emelésével – *alkotmányos identitásunk* részévé is lett. Ez a fajta visszatérés a keresztény gyökerekhez, a szeretet Istenéhez, a hit és a szeretet járható útjához, az erős keresztény és nemzeti identitásokon keresztül eredményezhetné a *keresztény Európa* identitásának visszatérését, Európa lelkének megmentését is. Ez Európa igazán értékes és vonzó *önazonossága*. Ez annak a reménye, hogy a 21. század a szeretet évszázada lesz!

Irodalomjegyzék

- BIBÓ István (1986): Az európai társadalomfejlődés értelme. In *Válogatott tanulmányok III. kötet*. Budapest: Magvető.
- BOLBERITZ Pál (2014): Szekularizáció és szekularizmus. *Korunk*, 25(5), 58–62.
- COLLINS, Francis S. (2018): *Isten ábécéje. Egy tudós érvei a hit mellett*. Budapest: Akadémiai. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630599481>
- CSÁNYI Vilmos (2018): *A globális elme. Elmélkedések a világról*. Budapest: Libri.
- FROMM, Erich (1991): *A szeretet művészete*. Budapest: Háttér.
- GALLAI Sándor (2019): *A családpolitika helye a demográfiai válsággal küzdő Európában*. In *Európai családpolitikai kitekintő*. Budapest: KINCS, 15–28.
- GANDHI, Mahatma (1998): *Az erkölcsiség vallása*. [H. n.]: Farkas Lőrinc Imre.
- LEJEUNE, René (2015): *Politika és életszentség. Robert Schuman, Európa atyja*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- LENKOVICS Barnabás (2022): Jó emberek jó állama. ERDŐS Csaba – ORBÁN Balázs – SMUK Péter (szerk.): *Gubernatio, Constitutio, Communitas. Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére*. Budapest: Századvég, 179–188.
- MICHEL, Kai – SCHAIK, Carel van (2019): *Az ember három természete. A Biblia evolúciós olvasata*. Budapest: TYPOTEX.
- MURRAY, Douglas (2018): *Európa furcsa halála*. Pécs: Alexandra.
- MURRAY, Douglas (2020): *Tömegek tébolya*. Pécs: Alexandra.

- PETERSON, Jordan B. (2021): *Túl a renden*. Budapest: 21. Század.
- RATZINGER, Joseph (2021): *Benedek Európája a kultúrák válságában*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- RATZINGER, Joseph (2022): *A Föld sója. Kereszténység és Katolikus Egyház az ezredfordulón*. Budapest: Magyar Máltai Szeretetszolgálat.
- SZLADITS Károly (1941): *Magyar Magánjog I*. Budapest: Grill.
- VEREB, Jerome (2010): *II. János Pál. Minden napra egy gondolat*. Budapest: JLX.
- ZLINSZKY János (2007): *Közéleti és jogászai etika a gyakorlatban*. Budapest: Szent István Társulat.